

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

Fábiánné Andrónyi Katalinnal

AYHAN GÖKHAN

Fábiánné Andrónyi Katalin 1982-ben született Sopronban. Egyetemi tanulmányait a PPKE BTK magyar–szociológia szakán végezte. 2008-ban került a PPKE esztergomi Vitéz János Karára, ahol szociálpedagógia szakon egy évig óraadó volt, majd 2009 és 2014 között tanársegéd. 2009 és 2012 között a Pécsi Tudományegyetem Oktatás és Társadalom Doktori Iskola Nevelésszociológia képzésének hallgatója. 2014 és 2016 között a Pilisvörösvári Fecskefészek Tanoda szakmai vezetője, valamint a Pilisjászfalui Dózsa György Általános Iskola magyartanára, jelenleg GYES-en van.

Kérem, mondja el, milyen indíttatásból kezdett el a cigányok helyzetével, kultúrájával foglalkozni?

Nem kerestem magamnak kutatási témát, inkább a téma talált meg engem. Sopronban nőttem fel, elvéve találkoztam csak cigányokkal, így semmilyen tapasztalatom nem volt, és semmilyen előítéletet nem neveltek belém. Egyetemistaként szociológia szakra jártam, ahol kisebbség és település szakirányt választottam, eleinte inkább a településszociológia miatt, majd egyre inkább érdekelni kezdett a kisebbségsszociológia is. Egyetem után egy Pest megyei település főként cigányok lakta utcájában telepedtem le, alapítottam családot, ahol pozitív tapasztalatokat szereztem, elfogadó, befogadó környezetbe kerültem. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Vitéz János Karán helyezkedtem el oktatóként, ahol szociálpedagógia, tanító, és óvodapedagógia szakokon tanítottam társadalomismereti és romológiai tárgyakat, így egyre jobban beleástam magam a roma-témába. Igyekeztem nyitott szemmel járni, érdekeltek az emberek, szokásaik, hagyományaik, a cigányokkal foglalkozó intézmények, iskolai integrációjuk vagy szegregációjuk; és természetesen sokat foglalkoztam a téma szakirodalmával is.

Ahogy egyre jobban megismerte a cigányokat, volt valami váratlan, ami rendkívül szokatlannak tűnt?

Talán a nyitottság és zárkózottság kettősségét. Csoporton, még inkább tágabb családon belül a teljes nyitottságot, határok elmosódását látom. Nekem mást jelent a testvér, mást az unokatestvér, számon tartom a rokonsági fokokat, más-más viszony fűz az egyre távolabbi rokonaimhoz. A helyi cigány közösségben a „testvér” egyaránt jelent vér szerinti testvért, első vagy távolabbi unokatestvért, hasonló korú nagybácsit, nagynénit... A család fogalma sokkal tágabb a társadalmunkban megszokott nukleáris családnál, és gyakran a család összetartó ereje is erősebb. Ezzel párhuzamosan megjelenik a ki felé zártság: nagyon kedvesen elbeszélgetnek bárkivel, aki erre nyitott, de a beszélgetés falakkal lehatárolt, rengeteg olyan tabu van, amit ilyenkor nem érintenek. Nem titkolózást értek ezen, hanem azt, hogy

már a gyerekek fejében is viszonylag jól elhatárolódik, hogy melyek azok a dolgok, amelyekhez senkinek semmi köze, amiről családon kívül nem beszélnek.

*A lakókörnyezetében élő cigányok tudják, hogy gyakorlatilag ve-
lük foglalkozik? Mit
szólnak hozzá?*

Paradox módon a legtöbb cigány nem is tud arról, hogy létezik romológia, nem hallottak erről a tudományterületről, sokakban fel sem merül, hogy könyvek és cikkek foglalkoznak az ő csoportjuk múltjával, jelenével. Ezzel egyébként a magyarok többsége sincs tisztában. Környezetem pozitívan fogadta nyitottságomat, örültek az érdeklődésnek, de arra mindig figyeltem, hogy a szomszédokat ne interjúalanyként kezeljem. Amit meg akartak osztani velem szokásaikból, személyes múltjukból, annak nagyon örültem, de nem faggattam soha senkit. Nem akartam beleütközni az előbb említett falakba, igyekeztem tiszteletben tartani azt, hogy ki mekkora betekintést enged az életébe.

A helyi iskolában többször tartottam napközis foglalkozásokat, ide főiskolai hallgatókat is vittem, valamint amíg időm engedte, a település tanodájának állandó önkéntese voltam, így a helyi roma közösség az érdeklődésemet régóta ismeri, tudják és értékelik, hogy ilyesmivel foglalkozom, de ismétlem: saját környezetemet nem kezelem kutatási terepként.

*Nemrég jelent meg a
Romológia című
könyve. Mit vár ettől
a kiadványtól?*

A kötet eredetileg főiskolai jegyzetnek készült egy olyan tantárgyhoz, amely során a hallgatók először tanulnak a cigányságról. Emiatt a céloom az érdeklődés felkeltése volt, nem egy komoly tudományos munkának szántam, hiszen nálam sokkal képzetesebb emberek évtizedek óta publikálnak a témában, számos ilyen tanulmányra és könyvre hivatkozom is a kötetben. Azt várom tehát a kiadványtól, hogy aki a kezébe veszi, az tudjon nyitottabbá válni, belekóstoljon a romológiába, és ha szeretné elmélyíteni az ismereteit, akkor kiindulópontként használhassa, találjon benne olyan hivatkozásokat, melyeken elindulva akár komoly kutatásokat is végezhet. Igyekeztem olvasmányos, könnyen érthető kötetet írni, ahol kevésbé uralkodik a tudományos szakszókincs és nyelvezet; hogy aki elkezd olvasni, lehetőleg minél többet el is olvasson belőle.

*Érkeztek már pozitív
visszajelzések?*

Igen, a hallgatók azt mondták, hogy örülnek, hogy nem száraz, tananyagyszerű kötetet olvastak, illetve nagyon sok új dolgot tudtak meg a cigányságról az olvasása során. A kötet szövegét a fejezetek végén egy-egy a magyar irodalomból vett olvasmánnyal igyekeztem illusztrálni, főként regényrészletekkel, többek között Gárdonyi Gézától vagy Fekete Istvántól. Ezek a részletek tematikájukban mindig az adott fejezethez köthetőek. Az olvasmányokkal kapcsolatban is pozitív visszajelzéseket kaptam: egyrészt felhívják a figyelmet arra, hogy a magyar irodalomnak régóta rendszeres szereplői a cigányok, másrészt lezárják a fejezeteket, a tejesen más stílusú szövegek „üditően” hatnak.

*Sokan választják a
romológiát? Mit gon-*

Egyáltalán nem sokan választják. Nagyon erős előítéletek vannak társadalmunkban a cigánysággal szemben, sokan úgy gondolják, már

dol, miért döntenek emellett a diákok?

Így is eleget — túl sokat — tudnak a cigányságról, nem akarnak velük foglalkozni, tanulni róluk. Vannak azonban olyanok is, akik tisztában vannak azzal, hogy munkájuk során romákkal is fognak dolgozni, így szeretnék ehhez segítséget kapni; vagy egyszerűen érdekli őket a téma. Ez azonban a hallgatóknak körülbelül a tizede, amit azért tartok kevésnek, mert a többi 90 százalék gyakran nem közömbös, hanem elutasító. Ez már önmagában is sajnálatos tény, ugyanakkor valamilyen szinten orvosolható lenne például a tantárgy kötelezővé tételével, és interaktív oktatásával. Ezt a véleményt arra alapozom, hogy több olyan diákom is volt, aki kényszerből választotta a romológiát — például csak ez fért bele az órarendjébe, vagy másik modulon beteltek a helyek, nem tudta felvenni az adott órát — és a tantárgy tanulása, de főleg megbeszélése során sokat változott a véleménye. Ez a véleményváltozás egyébként szinte minden hallgatónál megjelenik: olyan kérdéseket lehet érinteni és megbeszélni az órákon, melyek segítenek saját előítéleteink feltárásában, okainak megismerésében, enyhítésében.

Ön szerint akadályozzák-e a cigányság egyes rétegeinek felzárkózását a hagyományos cigány szokások, és ha igen, milyen módon?

A kérdés nagyon összetett problémát érint. Egyrészt határozottan úgy látom, hogy a felzárkózást — bár inkább integrációt mondanék — akadályozhatja a hagyományos értékrend őrzése, ugyanakkor ezek elfelejtése olyan identitásvesztéssel jár, amely nem feltétlenül csökkenti a társadalmi különbségeket. Depresszív állapotot, szenvedélybetegségeket okoz, ha a régi értékek már eltűntek, de a többségi társadalomba nem integrálódtak, ez elmélyíti a szakadékot többség és kisebbség között, az etnikai különbség helyébe szociális különbségek kerülnek, ami a felzárkózás szempontjából semmivel sem jobb.

Vannak olyan értékek, amelyek a többségi társadalom számára érthetetlenek, zavaróak. Gyakori panasz, hogy csak egyet emeljünk ki, a kórházi tartózkodáshoz és látogatáshoz való eltérő hozzáállás. Nem szívesen fogadja el egyik csoport sem — cigány és nem cigány —, hogy nem csak az ő álláspontja lehet helytálló. A magyar szokásrendszer szerint a betegnek nyugodt környezetre van szüksége a gyógyuláshoz, a roma személet szerint viszont a családja támogató szeretetére. Nem lehet eldönteni, hogy kinek van igaza, és nem is szabad. Tisztában kellene lenni az eltérő kultúrából adódó eltérő motivációkkal, és nem személyünk elleni támadásként felfogni, ha valaki nem a mi értékeink szerint viselkedik.

Hogyan lehetne megtalálni az egyensúlyt, hogy a beilleszkedés ne sértse a régi szokásokat, a hozott hagyományokat, de a szokások se akadályozzák a beilleszkedést?

Ha erre a kérdésre tudnék válaszolni, a modern világ egyik legnagyobb problémáját oldanám meg, és béke Nobel-díjra jelölnének érte. Valószínűleg meg is kapnám.

Komolyabbra fordítva a szót: erre nincs recept, minden társadalom küzd ilyen problémákkal, melyek etnikai, vallási, faji... alapon jöttek létre. Fennállhatnak a feszültségek őslakosok és később betelepülők (például Új-Zéland maori és brit származású lakosságában) bevándorlók és helyi lakosság között (például Németország német

és török polgárai), børszín alapján (USA), hitbeli meggyőződésen (közel-keleti országok keresztény és iszlám lakosai között, vagy akár az iszlámon belül).

A beilleszkedés helyi közösségekben tud működni, ha a kölcsönös tisztelet megvan mindkét csoport részéről: így el tudják fogadni egymást, egyik sem akar ártani a másiknak. Emberek közötti kapcsolatról van szó, általános, társadalmi szintű megoldást nem tudok. Természetesen törvényekkel, állami intézkedésekkel, országos szinten az oktatással-neveléssel lehet csökkenteni a feszültségeket, lehet elfogadóbb társadalmat építeni, de ezekben mindig jelen vannak a szélsőséges csoportok, teljes integrációt felülről nem lehet kiépíteni.

Ferge Zsuzsa és Ön is rámutatott arra, hogy a cigányok egészségügyi állapota a nem-cigányokhoz viszonyítva meglehetősen lesújtó. Mivel magyarázható ez, és hogyan javíthatna ezen a problémán az állam, esetleg a civil és az egyházi szervezetek?

Az egészségügyi helyzetet nem lehet önmagában orvosolni. A társadalom legszegényebb rétegei között felülreprezentált a cigányság aránya, a rossz egészségügyi mutatók inkább a szegénységgel függnek össze, kevésbé a kisebbségi léttel. Ezek alapján a szociális helyzet javítása az, ami az egészségi állapotot is előnyösen befolyásolná.

Ugyanakkor nemzetközi vizsgálatok támasztják alá, hogy a többségi társadalom által lenézett, sokszor alacsonyabb rendűnek tartott emberek — például az USA fekete bőrű lakossága — olyan tudatállapotban kénytelenek leélni az életüket, ami egy folyamatos stresszfaktort hordoz magában. Emiatt a magas társadalmi státuszt elérő személyek is rosszabb egészségi állapotban vannak hasonló pozícióban lévő többségi társaikhoz képest. Ezek alapján nem elég a szociális helyzeten javítani, fontos lenne a többségi társadalom szemléletének formálása, az előítéletek csökkenése a jobb egészségi mutatók eléréséhez.

A szemléletformálást mikor és kinek kell elkezdenie? Az óvodában már, állami felügyelettel, kampányokkal, oktatófilmekkel? Lát működő és hatásos kezdeményezéseket?

Mivel a gyerekek a családban kezdenek tanulni a világról, ez is marad meghatározó, ezért valószínűleg ameddig vannak előítéletes szülők, addig előítéletes gyerekeket is fognak nevelni. Fontos, hogy az oktatásban-nevelésben is szerepeljen a téma, a cigányság kérdése ne legyen tabu! Ameddig elfogadott az előítéletesség hazánkban, büszkén vállalják cigányellenességüket az emberek, addig semmi nem fog változni. Az oktatófilmek ellenérzéseket szülnek, a kampányok csak pénznyelők. Erre analóg példa lehet, hogy hazánkban a napi egy fürdés/zuhanyzás számít alapvető higiénés követelménynek. Ezt tanultuk gyerekként, ez a norma. Ha elkezdenének amellet kampányolni, hogy hetente csak egyszer fürödjünk, mert ezzel óvjuk a bőrünket és a Földet is, zsigerből ellenállnánk ennek a kampánynak. Akármilyen oktatófilmet mutatnának be, csak nagyobb lenne a témával szembeni ellenállásunk.

Ezek helyett elsősorban a személyes kapcsolatokban, egymás megismerésében látom a megoldást, de ezt nehéz intézményesíteni. Óvodában, iskolában figyelni kellene arra, hogy a gyerekek megismer-

jék egymást. Vannak intézmények, ahol a különbségeket értéként kezelik, ez nagyon jó alapot adhat a későbbi nyitottságra. Ugyanakkor számos intézmény a gyereklétszám biztosítása érdekében, a szülők igényével összhangban valamilyen módon próbálja intézményesíteni a szegregációt, rengeteg előítéletes pedagógus dolgozik hazánkban.

Milyen félreértéseken alapuló sztereotípiák tartják véleménye szerint a mai napig magukat a cigánysággal kapcsolatosan?

Nagy a tudatlanság a „mi” és a „mások” meghatározásakor. A „mi” csoportot színesnek, változatosnak tartjuk, a „mások” csoport meghatározásakor viszont szeretünk sablonokban gondolkodni (a németek precízek, az angolok hidegek, az olaszok hangosak, az amerikaiak buták, az afrikaiak gyorsan futnak, stb.). Ez minden esetben káros, akkor is, ha pozitív dolgokról van szó — például: a cigányok jó táncosok, énekesek, szeretnek mulatni, fontos számukra a család — és akkor is, amikor a negatív oldalt hangoztatják — például: a vérrükben van a bűnözés. Minden ilyen jellegű sablon alkalmazása sztereotípiá. Fontos lenne egymás megismerése, hogy ezek csökkenni tudjanak, a fejünkben a „mások” csoport is egyénekből, változatos értékekből álljon, ne csak sablonokból. Ha ezt sikerülne elérni — a *Romológia* kötet egyik fő célkitűzése ez a szemléletformálás —, akkor máris csökkennének az előítéletek: az egyes ember viselkedését tudnánk megítélni, származástól függetlenül.

„Amiben hiszek, az a feladat elvégzéséhez szükséges kedvező közjogi, közgazdasági és közmorális háttér megteremtése” — írja Száde László újságíró Pokolhegy című riportkönyvében. Lát ezekre a változásokra, átalakulásokra esélyt?

A magyar jogalkotás régóta foglalkozik az esélyegyenlőség megteremtésével, ha a törvényekben leírtak megvalósulnának, alig lenne probléma hazánkban. Az EU is ezt támogatja, a diszkrimináció elleni intézkedéseknek a jogszabályokban minden szinten helye van.

A közmorális háttér megteremtésében látom a hiányt, valószínűleg ezt a legnehezebb befolyásolni. Ahogy már említettem, ma Magyarországon szinte divat „cigányozni”, ha valaki előítéletes, azt egyáltalán nem szégyelli, hanem bátran hangoztatja, a többség nem ítéli el emiatt. Ameddig ez a helyzet nem változik, ameddig a közkerölcs elfogadja, sőt támogatja egy csoport negatív megítélését, addig annak a csoportnak a helyzetén nagyon nehéz, ha nem lehetetlen javítani.

Nikl János: Tíz lépés a másik világ című riportkönyve a Magyarországon szolgáló szerzetesnővérek cigányoknak nyújtott segítségéről ad hírt. Hogy látja, a különböző felekezetek mindent megtesznek a cigányságért, vagy többre lenne szükség?

Nem gondolom, hogy erre a kérdésre egyszerű igennel vagy nemmel lehetne válaszolni. Fantasztikus kezdeményezéseket látok, különböző szerzetesrendek, plébániák karolják fel a helyi cigányság ügyét. Van, ahol például az oktatásban tudnak segíteni, máshol szociális ügyekben, közösségteremtésben, vagy az egészséges életmódban. Magam is egy HEKS-forrásból, a református egyház által finanszírozott tanodának vagyok a szakmai vezetője, ahol igyekszünk legjobb tudásunk szerint a gyerekek iskolai felzárkózásában, közösséggé kovácsolásában segíteni, valamint szabadidős programok szervezésével színesíteni a hozzájuk járó gyerekek mindennapjait.

Ugyanakkor számos olyan plébánia található, ahol a cigánypasztorációval nem foglalkoznak, ahol a pap, lelkész nem nyit a ki-

sebbségek felé, nem tekinti feladatának a cigányság bevonását az egyház életébe.

Azt tehát nem állítanám, hogy „mindent” megtesznek a felekezetek, de a jelenleg működő kezdeményezéseik nélkül szegényebb lenne az ország, elhagyatottabb a cigányság.

„Sokkal jobban hiszünk valami földöntúli természeti kapcsolódásban, Istenben” — írja Balog Elemér cigány író és zenész Cigánysors című könyvében. Tapasztalja ezt a mélyebb vallásosságot a cigányoknál? Miől ered ez?

Az általam ismert cigányok számára alapvető evidencia Isten létezése. Ez nem feltétlenül templomba járást, felekezeti kötődést jelent, de nyomát sem látom annak az elvallástalanodásnak, ami a mai magyar társadalomra jellemző. Sok magyar inkább a „hála Istennek” szófordulat helyett is a „szerencsére” szót használja — ez lényegtelen apróságnak tűnhet, de szerintem nem az. Gyakori, hogy az emberek félnek Istent emlegetni, nehogy bolondnak, babonásnak nézzék őket. A cigányoknál nem így van. Valószínűleg olyan mélyen gyökerezik a családokban a természetfölötti erőkben való hit, mely áthatja a mindennapokat: születést, halált, az egész életet, hogy fel sem merül ennek a tagadása, elrejtése. Olyan magától értetődő erő, mint a gravitáció: nyilvánvalóan létezik, nem vita tárgya.

Ennek pozitív értelemben vett kihasználása jól működhetne...

A közösségépítésben ez működik. Ahol a hit a közösségformáló erő, ott lényegtelen a bőrszín, etnikai hovatartozás. Emiatt lehetne kiemelt a cigánypasztoráció szélesebb körben történő alkalmazása, terjesztése.

Azt írja, hogy a „felsőfokú oktatásban a roma diákok is egyre nagyobb arányban jelennek meg...” Ez komoly siker, ha figyelembe vesszük az elmúlt évtizedek viszonyait. Ellenben én hiányolom őket a tévéműsorokból, a politikából, és cigány tévébemondót is ritkán látni. Mit gondol erről? Van egy láthatatlan határ?

A média a mesterségesen létrehozott tökéletességről szól. Gyönyörű és karcsú nők, izmos férfiak, dús haj, fehér fogak, boldogság, szerelem, fiatalság, happy end. Ennek az okairól egy másik könyvet lehetne írni, most nem is firtatnám; a lényeg, hogy nem fér bele olyan, ami ettől eltér. Nincsenek túlsúlyos, kerekesszékes, vagy más fogyatékkal élő bemondók, még az idősebb generáció is alulreprezentált. Sajnos a média világába a cigányok sem férnek bele — kivételt a tehetségkutató és bűnügyi műsorok jelentenek, ami erősen sztereotipizáló megközelítés.

Egyetértek Önnel abban, hogy ez így egyáltalán nem jó, változásra van szükség. Ahogyan Reisz András palóc nyelvjárását először furcsállták az emberek, majd megszokták, megszerették, ugyanígy működne bármilyen „más” ember szerepeltetése. Fontos és szükséges lenne, hozzájárulna ahhoz, hogy a cigányok, fogyatékkal élők, vagy bármilyen egyéb társadalmi csoport is a „mi” csoport részesévé váljanak.

A cigányság nagy része a rendszerváltás előtt dolgozott, majd a rendszerváltás után az alacsony iskolai végzettséggel rendelkező cigányok helyzete meg lehetőségen romlott a

Nem a cigányok, hanem az alacsony iskolai végzettséggel rendelkezők azok, akik a megváltozott körülményekhez nem tudtak alkalmazkodni, akik nem kezdtek „ügyeskedni”, akiknek ha nem adtak munkát, akkor maguktól találni nem tudtak. A cigányság túlnyomó többsége ebbe a csoportba tartozott, és tartozik ma is.

Ez is egy olyan problémakör, amit nem lehet önmagában orvosolni. A munkaerőpiacon alacsony végzettséggel nincs esély piacképes munkát vállalni, vagyis az iskolai szegregációt, rossz iskolai gya-

munkaerőpiacon. Kudarcot vallott a cigányság átképzése, felkészítése a megváltozott körülmények teremtete kihívásokra? A kapitalizmus fő vesztesei a cigányok lettek?

korlatokat is kezelni kellene. Az ország elmaradottabb területein alig vannak munkahelyek, ezekben a régiókban a legmagasabb a cigányság aránya, tehát a munkahelyteremtés is fontos kérdés lenne. A munkahelyeknek az otthontól nem túl nagy távolságban kellene lennie, mert az ingázás nagy anyagi és időbeli terhet ró a munkavállalóra. Nagyobb résre lenne szükség a munka nélkül kapható szociális támogatások és az alacsony végzettséggel is végezhető munka között, hogy vonzó legyen a munkavállalás.

Ez csak a néhány legfontosabb az egyébként is közzismert tények közül. Könnyű azt mondani, hogy a cigányok lusták és nem akarnak dolgozni, sokkal könnyebb, mint a problémát alaposan megvizsgálni és orvosolni. Azok a romák, akik piacképes végzettséggel rendelkeznek, és nem a legszegényebb régiókban laknak, többnyire nem is munkanélküliek.

Előítéletekkel velük a magyar társadalom, jobban elmozdultak a tolerancia- és befogadáshatárok?

A rendszerváltozás előtt erős asszimilációs törekvések miatt iskolákban, munkahelyeken több személyes kapcsolat alakult ki cigányok és nem cigányok között. Ez a kapcsolat az, ami segíthetett az előítéletek csökkenésében, és ez szűnt meg a munkaerőpiacról történő kiszorulás és a növekvő iskolai szegregáció miatt.

Körülbelül öt évvel ezelőtt időben egymáshoz közel jelent meg a közösségi médiában és a youtube-on egy, a fogyatékosok, és egy, a cigányság elfogadását célzó video-kampány, mindkettő hasonló stílusban készült. Mégis az előbbi nagy tetszést váltott ki, az utóbbi pedig sok negatív hozzászólást, gyűlölködést. Ez, azt hiszem, elég jól példázza, hogy a többség nem akar nyitni a cigányság felé, magas az előítéleteség, alacsony a tolerancia szintje.

Pozitív és negatív változások egyszerre vannak jelen társadalmunkban. Vannak olyan cigány és nem cigány emberek, szervezetek, akik szívükön viselik a roma lakosság sorsát, rengeteget tesznek az életük javításáért, társadalmi elfogadottságukért, legnagyobb sajtónyilvánosságot az utóbbi időben talán a Pest megyei Bag nagyközség romatelepen dolgozó BAGászs Közhasznú Egyesület kapta. Emellett továbbra is széles körben elfogadott a cigányellenesség, kriminalizálás.

Ezt a kettősséget az is támogatja, hogy a médiában egyre nagyobb teret hódít a közösségi média, ahol szűrés nélkül jelenhet meg mindkét véglet: így esély van a pozitív kezdeményezések hírértékének, de a szélsőségesen negatív hozzáállások megjelenésének is. Az előbbieket a televízióban ritkán, utóbbiak soha nem kaptak ilyen nyilvánosságot, mint napjainkban; most az elismerő és gyűlölködő szavaknak és véleményeknek is nagyobb tere van.

Zárásképp már csak azt kérdezném: mit tanult a cigányoktól?

Amit én tanultam lakókörnyezetemben, tanítványaimtól, a tanodás gyerekektől és családjuktól: ha nem vagyok előítéletes, őszintén, egyenrangú partnerként tekintek rájuk, ha tisztelem őket, mint bármelyik másikat, akkor elfogadást és tiszteletet kapok viszonzásul. Nem olyan éles a határ cigány és nem cigány között, mint azt sokan hiszik és elhittetik.